

– К., 1966. – 100 с.

28. Держархів Чернігівської обл., ф. Р–608, оп. 1, спр. 4141, 83 арк.

29. Коваленко О.Б., Ткаченко В.В. Щербаков Василь Карпович. Український та білоруський історик, активний учасник краєзнавчого руху 20-30-х років // Репресоване краєзнавство (20-30-ті роки). – К., 1991. – С. 353–354.

Боровик А.Н. В.К. Щербаков – руководитель Черниговского института народного образования

Статья посвящена малоизвестным страницам истории Черниговского института народного образования 20-х годов XX в. Речь идет о небольшом периоде управления вузом В.К. Щербаковым.

Ключевые слова: Черниговский институт народного образования, В.К. Щербаков, учебная база, организация обучения.

Borovyk A.M. V.K. Shcherbakov – manager of Chernihiv public education institute

The article devoted to little-known pages of Chernihiv Public Education Institute's history in the 20's XX c. The matter is about short period of V.K. Shcherbakov's direction of the institute.

Key words: Chernihiv Public Education Institute, V.K. Shcherbakov, training facilities, training management.

01.03.2015 р.

УДК 37 (09): 37.091.212 (477. 51–2) «192»

С.В. Пої

«ЧИСТКИ» СТУДЕНТСЬКОГО КОНТИНГЕНТУ НІЖИНСЬКОГО ІНСТИТУТУ НАРОДНОЇ ОСВІТИ У 20-Х РОКАХ ХХ СТ.

Стаття присвячена так званим «чисткам» студентського контингенту Ніжинського інституту народної освіти як складової частини політики компартійної влади в галузі вищої освіти у 20-х роках ХХ ст.

Ключові слова: Ніжинський інститут народної освіти, студентство, репресії, «чистки».

Останнім часом помітно зростає інтерес до вивчення політичних репресій в Україні у 1920–1930-х рр., жертвами яких були не лише педагоги усіх категорій, а й студенти вищих навчальних закладів. Репресивні акції по відношенню до студентів Ніжинського інституту народної освіти знайшли відображення у працях Г.В. Касьянова [10; 11], І.В. Мошик [12], В.І. Прилуцького [13], О.Л. Рябченко [16; 17; 18], Г.В. Самойленка та О.Г. Самойленка [19], В. Циби [20], але в цілому ця проблема потребує подальшого поглибленого вивчення.

До студентського контингенту радянських вишів, згідно з настановами компартійного керівництва, могли входити лише особи пролетарського походження. Але, як відзначають дослідники, протягом 1920-х рр.

поняття «пролетар» залишалося невизначеним. Досить важко сказати, що це означало: походити з робітничої сім'ї, мати стаж роботи на виробництві чи «свідомість робітника». Тож молодь миттєво відреагувала на запити нової влади: пролетарська ідентичність конструювалася різними шляхами [16].

Анкети, які заповнювали студенти при вступі до вищого навчального закладу, свідчать, що робітниками вони вважалися не лише за фактом народження у пролетарській сім'ї. Необхідний для вступу робітничий стаж можна було отримати, попрацювавши рік-два на виробництві. Пролетарський статус студента мало підтвердити направлення, яке видавалося комсомольськими, компартійними чи профспілковими організаціями. Досить часто користувалися мішаними критеріями – походженням та стажем, але «пролетарськими» студенти залишалися до першої чистки, перереєстрації чи соціально-академічної перевірки [10, 131].

Починаючи з 1921 р., у Ніжинському ІНО регулярно проводилися так звані «чистки» студентського контингенту. Започатковано їх було під головуванням ректора О.О. Карпека [9, 281]. Так, студентка Г.І. Козловська у грудні 1921 р. була виключена за неблагонадійність, оскільки у своїй анкеті вказала, що її батько в 1918 р. виїхав до Польщі [3, арк. 115].

У протоколах засідань реєстраційної комісії навчального закладу зафіксована процедура опитування студентів та результати їх перереєстрації із зазначенням причини відрахування у випадку негативного рішення [12, 171]. Нижче для порівняння наведено опитувальні анкети з позитивним і негативним рішеннями реєстраційної комісії.

«Голенко Митрофан Алексеєвич. – Скільки лет? – 23. Где служите? – Работаю в Укродкоме. К какому классу принадлежит отец? – Средняк. Скільки душ семьи? – 6, брат красноармеец, младший учащийся. Почему не принимает участие в общественной жизни? – Болен неврастением и порок сердца. Заключение комиссии – оставит в составе студентов.

Борисов Иван Петрович. – Только учитель? – Да. Семья? – 8 душ. Хватает ли заработка отца на содержание семьи? – Мало. Профессия отца? – Столяр, я ему помогаю. Был ваш брат в Белой армии? – Да. Почему сочувствуете Октябрьской революции? – Не может объяснить. Взгляд ваш на значение молодежи в революции? – Не может объяснить точно, так как политически еще не созрел. Почему сочувствуете коммунистической партии? – Как ремесленник. У вас был национализирован дом? – Да. Имела ваша семья еще что-нибудь? – Лавку. Заключение комиссии – исключить за неблагонадежность» [4, арк. 345]. У цьому випадку перевагу надали хворому, проте соціально придатному студентові, аніж фізично здоровій, адекватній молодій людині, але з сумнівним

минулим його батьків.

Іншого студента – П. Пулинця – спочатку розкритикували за приналежність до прихожан автокефальної церкви, а потім виключили з лав «пролетарського студентства» [20, 125].

В результаті проведеної у 1921 р. перереєстрації було виключено 50 студентів: 36 – з факультету соціального виховання і 14 з факультету професійної освіти [19, 322]. Однією з найпоширеніших причин відсіву був абсентеїзм – 43 особи (17 чоловіків і 26 жінок), за контрреволюційну діяльність було відраховано 2 особи, інші 5 вибули механічно. Можна стверджувати, що найбільший удар припав на вихідців з трудової інтелігенції – 13 чоловік, дітей торговців – 13, селян – 13, служителів культури – 7. Крім того, зі складу студентів вибули 3 робітники й 1 колишній військовий царської армії. В результаті проведеної соціально-академічної перевірки зі 340 залишилось 290 студентів, загальна кількість відсіву сягала 15%. Щодо гендерного співвідношення, то у 1921–1922 н. р. воно виглядало таким чином: 196 чоловіків і 108 жінок; після перереєстрації, проведеної в січні 1921 р., залишилось 187 чоловіків і 103 жінки [3, арк. 115].

«Чистки» студентського контингенту тривали й надалі. Зокрема у 1923 р., при перевірці факультету соціального виховання, зі складу студентів виключили 8 дітей священників. Натомість одного студента, сина священника, який привселюдно заявив про розрив із власною родиною, було залишено в інституті [15, 223].

У 1924–1925 н. р. було виключено 19 студентів: 4 з робітфаку, 15 – з факультету соціального виховання. Найбільше виключених було серед безпартійних (15 чол.): 12 – на факультеті соціального виховання, 3 – на робітничому факультеті. Не оминула така участь і одного члена ЛКСМУ на робітничому факультеті. Виключенню підлягали службовці (3 чол.), діти службовців (8 чол.), діти крамарів (4 чол.). На робітничому факультеті серед відрахованих були 3 службовці та 1 з родини крамарів. За національним складом виключені студенти розподілялися наступним чином: 11 українців і 8 євреїв. Загальна кількість виключених складала 11% [5, арк. 176].

Багато вихідців із «колишніх» змушені були жити окремо від своїх батьків, навіть відрікатися від них, але і це не рятувало від доносів та неприємностей. Наприклад, сина священника, студента останнього курсу М. Макаревського виключили за те, що він «не порвав стосунків із батьком» [2, арк. 123]. У своєму листі до Я. Ряппа (державний діяч і педагог, один із творців системи народної освіти радянської України) юнак писав: «Від мене, як від прокаженого, тікають. Де я не просив роботу, скрізь указували на те, що я «вичищений», а як бути мені далі, як існувати? І все від того, що я, немовби, «не порвав зв'язку з батьком-священником». Клянусь чим завгодно, що мене без провини звинуватили. Мене звинуватили, що я

отримую засоби існування від батьків. Але я маю документи, що свідчать про протилежне» [17, 151].

Сотні студентів зверталися до комісії з останньою надією на відновлення, адже для того, щоби мати можливість навчатися, багато з них змушено було розірвати стосунки з родичами, постійно доводити свою лояльність до радянської влади. Коли комісія підтверджувала рішення про виключення, молоді люди писала листи до наркомів освіти, юстиції, їх заступників і навіть до Н. Крупської чи А. Луначарського. Наведені в них факти досить важливі з огляду на відтворення загальної атмосфери тих років. У багатьох випадках вожді показували свою турботу про «маленьку людину». Та отримавши «згори» дозвіл на продовження навчання, потрібно було ще подолати спротив на місцях [18, 142].

Аналіз джерел указує на те, що наприкінці 1920-х рр. проти поновлених вищими органами влади студентів у вишах розгорталася кампанія опротестування – як з боку адміністрації, компартійних осередків навчальних закладів, так і студентських організацій.

Кінець 1920-х рр. пройшов під гаслом боротьби зі студентами, батьки яких (або вони самі) були позбавлені виборчих прав. Правління інститутів діяли відповідно до постанов Наркомосу УСРР «Про доцільність виключення студентів останніх курсів за соціальним станом» та «Про порядок, як перевіряти соціальний склад студентства вузів». Наголошувалося на тому, що цю роботу потрібно проводити не як кампанію, а як щоденну глибоку очистку вишів від «чужого, ворожого нам елемента». Зазначалося, що всіх студентів молодших курсів, позбавлених виборчих прав, слід виключати, а студентів останнього курсу – позбавляти стипендії (якщо її вже було виплачено, то гроші необхідно було повернути) [17, 149].

Для проведення процедури «чистки», як і раніше, у вишах діяли комісії з перевірки соціального складу студентів, але паралельно з представників комсомольського і партійного активу було створено «трійки», які збирали компрометуючий матеріал на «неблагонадійних», або, як почали говорити у цей період, – «примазавшихся» студентів [6, арк. 449]. Засідання комісій проводилися регулярно, на кожному з них розглядалися десятки особових справ. Бралася до уваги будь-яка інформація – відкрита чи анонімна.

Права навчатися нерідко позбавляли студентів старших курсів, навіть тих, хто при вступі не приховував свого соціального походження і справно вносив плату за навчання [13, 91]. У багатьох випадках відраховували безпідставно, тому студенти, зібравши необхідні довідки, домагалися скасування цих рішень. Заступник наркома освіти УСРР А. Приходько з цього приводу писав, що «студентів виключають за те, що «іли кутю», «як синів дворянина-кулака», коли з'ясується, що

цей кулак був старим народовольцем 70–80-х років, сидів у в'язниці 10 років, де й помер. Є випадки, коли студента виключають за приховування соцстану, а документально він усе це спростовує, або в обвинуваченнях правлінь ми зустрічаємося з такими фактами: «посварився на виробництві з комсомольцем» або «писав, що батько службовець, а в дійсності він був бухгалтером у маєтку».

Загалом безпідставні звинувачення і виключення з вищої школи були своєрідним зняттям для підтримки серед студентства атмосфери страху і непевності [10, 151]. Так у характеристиці студента Ніжинського ІНО О.Д. Оксимця зазначалося: «1. Соцстан до революції міцний середняк, мав 8 десятин землі, зараз теж середняк. 2. Ставлення до радянської влади батька наступне: батько за Гетьманщини був секретарем, за його керівництва розстрілювали партизан, батько зараз сидить за цю справу в букрі, незабаром буде сидіти і Олександр Оксимець, ні якої участі в громадській роботі села не бере, в селі авторитетом не користується. 3. Батько був позбавлений права голосу, адже помилково встановлено, що в зв'язку з тим, що тоді не було матеріалів, про його роботу за Гетьманщини. 4. Олександр Оксимець завжди живе в батьків і нічим від них не відрізняється. 5. Він платить податку 25 крб. 87 к.» [1, арк. 3]. Постановою правління Ніжинського ІНО від 26 грудня 1929 р. його було виключено зі складу студентів за те, що його батько, за повідомленням Лосинівського РПК, увесь час перебував я під наглядом ДПУ, сидів у Допрі, бо під час гетьманщини брав участь у боротьбі з червоними партизанами [1, арк. 4].

Проходили й «чистки» партійного та комсомольського осередків вишу. У 1929–1930 н. р. виключення відбулось за такими характеристиками: «чужорідний елемент» – 2 чоловіки; за «бюрократичну тяганину і комчанство» – 1; націоналізм, шовінізм, антисемітизм не товариське відношення – 3; пасивне перебування в партії – 3; зв'язок з чужорідним елементом – 2; приховування соцпоходження – 3 студенти [14, 116].

Висновки комісії по «чистці» та перевірки компартійного осередку інституту були наступними: «1. Загальний ідеологічно-моральний стан Партосередку ІНО здоровий. Проте є в наявності прояви антисемітизму (Ткачук, Корнеєв, Кирилов) та явний зв'язок з куркульсько-непманським елементом (т. Верига, Шевченко, Руденко), на що партосередок та Бюро своєчасно та належним чином відреагували» [8, арк. 98]. Цікаво, що у 1929–1930 рр. було синхронізовано «чистку» компартійних організацій у всіх вищих регіонах – Ніжинському інституті народної освіти, Майнівському агротехнікумі та на Мринських педкурсах [7, арк. 138].

Таким чином, у політичному просторі вищої школи 1920-х рр. бути «чужим» («соціально-ворожим», «вовком в овечій шкурі») зовсім не

означало лише мати непролетарське походження. До цієї категорії молоді в основному потрапляли ті вихідці з «колишніх», робітників чи селян, котрих пригнічували «стандартні фрази виступів, мертвечина, без живого просвіту думки», бездушність і штучність. Вони, на протигагу іншим, наважувалися протистояти сліпим виконавцям волі партії, що могли, за висловом М. Хвильового, лише «комсомолити у пустопорожнє». Саме проти цієї категорії молоді й спрямовувалися постійні перереєстрації або «чистки» вишів, що були дієвим методом морального пресингу, надійним способом подолання опору студентів і плекання «єдино вірного світогляду» без будь-яких проявів власної ініціативи у майбутніх будівничих «нового суспільства» [11, 76].

Примусова і форсована демократизація у вигляді ставки на пролетарського студента лише підкреслювала нові, раніше не знайомі параметри реалізації державної академічної політики. Важливу роль у зміні соціального складу студентства відіграли не тільки «чистки», але й жорсткий ідеологічний контроль в усіх сферах життєдіяльності вищої школи.

Посилання

1. Відділ забезпечення збереженості документів Держархіву Чернігівської області в м. Ніжині, ф. Р-6121, оп. 2, спр. 1130, 14 арк.
2. Відділ забезпечення збереженості документів Держархіву Чернігівської області в м. Ніжині, ф. Р-6121, оп. 1 спр 3330, 230 арк.
3. Держархів Чернігівської області, ф. Р-674, оп. 1, спр. 97, 342 арк.
4. Держархів Чернігівської області, ф. П-1669, оп. 1, спр. 242, 415 арк.
5. Держархів Чернігівської області, ф. П-8477, оп. 1, спр. 1333, 246 арк.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. Р-166, оп. 10, спр. 52, 678 арк.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 20, спр. 1237, 193 арк.
8. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 22, оп. 5, спр. 33, 161 арк.
9. Карпеко А.А. Из воспоминаний о Нежинском институте 20-х годов // Література та культура Полісся. – Ніжин, 1990. – Вип. 1. – С. 95–102.
10. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція 1920-х – 1930-х років: соціальний портрет та історична доля. – К.: Глобус, 1992. – 176 с.
11. Касьянов Г.В. Сталінізм і українська інтелігенція (20–30-ті роки). – К., 1991. – 96 с.
12. Мошик І.В. Особливості та проблеми формування студентського контингенту ВНЗ Чернігівщини у 20-х роках ХХ століття // Українознавство. – К., 2010. – № 2(35). – С. 171–182.
13. Прилуцький В.І. Матеріально-побутові умови життя студентства радянської України 1920-х рр. // Український історичний журнал. – 2008. – № 3. – С. 87–99.
14. Пулинець О.С. Спогади. – 268 с.
15. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Чернігівська область / [упорядники: О.Б. Коваленко, Р.Ю. Подкур, О.В. Лисенко, О.І. Железна]. – Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2008. – Кн. 1. – 800 с.
16. Рябченко О.Л. Студентство радянської України у пошуках «пролетарської» ідентичності (1920-ті рр.) / О.Л. Рябченко //

Український історичний журнал. – 2009. – № 4. – С. 129–143.

17. Рябченко О.Л. Чистки студентського складу вищих навчальних закладів радянської України (1920-ті рр.) / О.Л. Рябченко // Український історичний журнал. – 2010. – № 5. – С. 136–152.

18. Рябченко О.Л. Студенти радянської України 1920–1930-х років: практики повсякденності та конфлікти ідентифікації: монографія / О.Л. Рябченко; – Х.: ХНАМГ, 2012. – 456 с.

19. Самойленко Г.В. Ніжинська вища школа: сторінки історії / Г.В. Самойленко, О.Г. Самойленко. – Ніжин: 2005. – 420 с.

20. Циба В. Антирелігійна кампанія 1929–1930 рр. на Ніжинщині // Сіверянський літопис. – 1998. – № 12. – С. 125–127.

Рой С.В. «Чистки» студенческого контингента Нежинского института народного образования в 20-х годах XX в.

Статья посвящена так называемым «чисткам» студенческого контингента Нежинского института народного образования как составляющей политики компартийной власти в сфере высшего образования в 20-х годах XX в.

Ключевые слова: Нежинский институт народного образования, студенчество, репрессии, «чистки».

Roi S.V. «Chystky» of the student's contingent of Nizhyn People's Education Institute in the 20th years of the XX century

Article deals with so-called «Chystky» of the student's contingent of Nizhyn People's Education Institute as policy part of the Communist Party's authority in the sphere of the higher education in the 20th years of the XX century.

Key words: Nizhyn People's Education Institute, students, repressions, «Chystky».

20.04.2015 р.

УДК 06.05:666.59 Межигір'я. 1920/2015

В.О. Константинов

ДО 95-РІЧЧЯ ПОЧАТКУ ДІЯЛЬНОСТІ МЕЖИГІРСЬКОГО КЕРАМІЧНОГО ТЕХНІКУМУ

У статті коротко висвітлена доля Межигірського керамічного технікуму від початку його діяльності в 1920 р. в якості профшколи, потім – технікуму зі статусом вищого навчального закладу, а згодом, з 1928 р. – самостійного вищого навчального закладу, який готував фахівців-керамістів для всього колишнього Радянського Союзу.

Підкреслена виключна роль студентів-випускників Української академії мистецтв, учнів професора М.Л. Бойчука у становленні профшколи як художньо-керамічного технікуму, виробу якого експортувалися і мали попит не тільки в Україні, а й за її межами. У статті знову звертається увага на необхідність створення на території Межигір'я заповідника національного значення.

Ключові слова: Межигір'я, кераміка, профшкола, технікум, інститут.

На нинішній день Межигір'я, яке знаходиться в 20-ти км від Києва, стало заангажованою назвою не тільки в Україні, але й далеко за її межами. З

1934 р., коли столицю України перенесли із Харкова до Києва, Межигір'я є дачею перших осіб держави. Крашні архітектори та дизайнери створювали тут чудові споруди і ландшафти, перетворивши цей куток місцевості над Дніпром у музейно-природничий комплекс із надзвичайно розвинутою інфраструктурою. Нині розглядається пропозиція щодо створення національного заповідника на основі Межигір'я.

Але Межигір'я відзначилось не тільки тим, що тут знаходилась державна дача – воно відомо своїм культурно-історичним минулим, пов'язаним, головним чином, із часами, коли тут існував Межигірський монастир. Він був запорозьким козацьким монастирем. Відомі і виробы Межигірської фаянсової фабрики (1798–1877 рр.), які ще досі цінуються і зберігаються як у приватних колекціях, так і в експозиціях музеїв України, країн СНД та за кордоном [1, 49; 2, 2].

Метою статті є спроба згадати про історію Межигірського керамічного технікуму, його долю та вплив викладачів і учнів на мистецтво виробів української кераміки.

Ще до революції неодноразово виникала думка про заснування керамічної школи у Межигір'ї, але вона була втілена в життя вже за часів радянської влади. 6–10 березня 1919 р. відбувся III-й Всеукраїнський з'їзд Рад, на якому було прийнято постанову про відкриття в Межигір'ї керамічної школи-майстерні в будівлях колишньої фаянсової фабрики. Вже наступного 1920 р. школа була відкрита, незважаючи на відсутність обладнання. Перед нею ставилося завдання відродження національного мистецтва тонкої професійної кераміки. Територія, що перебувала у власності Межигірського монастиря, була безплатно передана новій школі. У монастирських приміщеннях розмістили художньо-керамічну школу, дитячий притулок, шпиталь, де лікували місцевих жителів, інші установи [3, 2; 4, 60; 5, 47].

Звістка про нову школу пролетарського мистецтва обійшла всю Україну. За постановою Народного комісаріату освіти України від 8 березня 1922 р. до Межигір'я було переведено художньо-керамічного школу. З Глинська, що на Полтавщині, переїхали завідувач цієї школи Левко Юрійович Крамаренко, дехто з педагогів та майже 60 учнів школи. Згодом до нової школи прийшли вчитися діти з ближніх сіл та робітників Будянського фаянсового заводу на Харківщині [4, 6; 6, 337]. Незважаючи на повну відсутність обладнання, в одному з корпусів, зайнятому під школу вже 1920 р., розпочалося навчання. Проводились лише теоретичні заняття – ні майстерні, ні лабораторії ще не було. Для практичних вправ у тому ж році було придбано кілька станків для майстерні, улаштоване невелике горно [2, 2].